

कोंकणी साहित्य समिक्षा : आव्हानां आनी मर्यादा

कोंकणी साहित्य समिक्षा : आव्हानां आनी मर्यादा हे विषयी सांगताना आमकां कांय गजाली मतींत घेवच्यो पडटल्यो. त्यो म्हळ्यार कोंकणी साहित्याची आजवेर वायट-बरी 'समिक्षा' म्हणटात ती जाल्या. जाल्ली समिक्षा अल्प वा स्वल्प हो मुद्दो गोंण. दुसरें म्हणल्यार 'समिक्षा' म्हणल्यार कीतें? ताका लागींचे बरप खंयचें? आनी तांचे भितरलें खेरीतपणे आनी सारकेपण खंयचें? आनी निमणे कोंकणी साहित्य समिक्षे मुखार आशिल्ली आव्हानां आनी अशा तरेच्या बरपविशींच्यो मर्यादा..

सुखेक आमी दसऱ्या मुद्दाविशी थोडेभितर विवेचन करुया. पयले प्रथम 'समीक्षा' ह्या उतराक आलोचना आनी विमर्श हीं उतरांय समिक्षा बरपाच्या मळार चालंत आसात हें आमी मतींत घेवचें पडटलें समिक्षा, आलोचना, विमर्श ही तीनूय उतरां आमी संस्कृत भाशेकडल्यान घेतल्यात तांचे भितर अर्थाच्या पावण्यार कांय सारकेपण जाल्यार काय प्रमाणांत खेरीतपण आसा. संस्कृतातलें आनीक एक उतर आसा मीमांसा. विसाव्या शेंकड्याच्या पयल्या अर्दांत मराठी साहित्याच्या समिक्षा मळार 'टीका' हे उतर बरेंच घोळटाले. तें मान्यय जाल्लें 'आलोचना' हें उतर हिंदी साहित्य समिक्षेच्या मळार घोळताना पळोवंक मेळटा. जाल्यार 'मीमांसा' हे उतर हिंदी तेचवरी मराठी साहित्य संसारात 'समिक्षा' तेचवरी 'संशोधन' वावरासंदर्भात प्रचलित आसा. सर्वसादारपणान 'समिक्षा' ह्या उतरा- खातीर आमी "Criticism" हे इंग्लेज उतर वापरतात. तशें पळोवपाक गेल्यार इंग्लेज "Criticism" ह्या उतराक पर्यायी उतर म्हण आमी समिक्षा हें उतर आपणायलां, हें एक सत जावन आसा.

'समिक्षा' ही एक व्यापक संज्ञा जावन आसा. 'सम + ईक्ष' ह्या मूळ घटक उतरांनी ती सिद्ध जाल्या. 'सम' म्हणल्यार सर्वय आंगांनी सर्वत्र बाजून आनी 'ईक्ष' म्हणल्यार पळवप, विचार करप, बारीकसाणीत पळवप, पारखप. 'सम' ह्या उतराक आनीक एका अर्थाचो

डॉ. बाळकृष्णजी कानोळकार

आयाम आसा आनी तो चड म्हत्वाचो आसा असें म्हाकां दिसता. 'सम' म्हणल्यार 'सम्यक' समतोलपणान. अशी 'सम' पळोवणी केल्या उपरांत ह्या वस्तू (हांगा साहित्य) विशीं तिच्या स्वरूपाविशीं तिच्या प्रयोजनकार्याविशीं, तिच्या मूल्याविशीं जे कितें विधान समिक्षा बरोवपी करता ताकाच सर्वसादारपणान 'समिक्षा' अशें म्हणटात. "Criticism" हें उतर to Criticise ह्या धातूपासून उत्पन्न जालां. मनीस जीणेचे खंयचेय गजालीचे सर्वांगीण चिकित्सेक "Criticism" अशें म्हणप जाता. हांगा आमकां 'समिक्षा' हे उतर 'साहित्याच्या संदर्भात अभिप्रेत आसा. तेन्ना दर एके फावटी 'साहित्य समिक्षा' अशें तें वापरप समा जावचें ना.

आतां 'आलोचना' हे संज्ञेविशीं पळोवया 'हिंदी साहित्यकोशा'न 'आलोचना' ची व्याख्या दिल्या ती अशी 'आलोचना' शब्द 'लोच' (जिसे पाणिनीने अपनी परिभाषिक शब्दावली में 'लोचृ' लिखा है) से बना है। आ+लोच+अन+आ= आलोचना । 'लोच'या 'लोचृ' का अर्थ है। देखना। इसलिए किसी वस्तु या कृत्तिकी सम्यक् व्याख्या उसका मूल्यांकन आदि करना ही आलोचना है। "आ समनतात् लोचनम् अवलोकनम् इति आलोचना, स्त्रि. आलोचना।" आलोचक किसी कवि या लेखककी कृती को देखता या परखता है। परीक्षा का अर्थ भी चारों ओर से देखना है। (परितः ईक्षा-परीक्षा) आलोचना कवि या लेखक और पाठक के बीच की श्रृंखला है। अंग्रेजी शब्द, क्रिटीक का अर्थ भी है 'अलग करना' - (टु सेपरेट) जिससे निर्णय की बात का पता चलता चलता है। पाश्चात्य देशों में भी साहित्यगत उत्तमोत्तम बातोंको जानना और समाज को उसका ज्ञान करना, आलोचना का उद्देश्य माना गया है। आलोचनाएं भिन्न भिन्न व्यक्तियोंके अनुरूप भिन्न भिन्न प्रकार की हो सकती है, सकती है, किंतु मूलतः उनका उद्देश्य एक ही रहता है, अर्थात कवि कर्म का प्रत्येक दृष्टिकोण से मूल्यांकन कर उसे पाठकों के सम्मुख प्रस्तुत करना और उनकी रुचि परिष्कृत कर साहित्य की गतिविधि निर्धारित करना।"

'मीमांसा' म्हणल्यार अनुमान आनी तर्काच्या

आधारावर खंयचीय गजल कशी आसा हें थारवप, स्थिर करप ताचें विवेचन करप. "Concise Dictionary of Literary Terms" ह्या शब्दकोशांत Criticism या उतराविशी सांगतना 'Harry Shaw बरयता

"Criticism -

'Thoughtful many sided evaluation and analysis. Criticism comes from Greek 'Kritikos' meaning judge. This Criticism is a process which weighs, evaluates, judges. Contrary to some opinions, it does not deal only with faults. Sound Criticism mentions good qualities as well as bad, Virtues as Well as faults. It does not set out to praise or Condemn; rather it weighs faults and excellencies and then passes a considered judgement."

समिक्षा ही संकल्पना स्पष्ट करपाच्या नजरेंतल्यान प्रो. वसंत पाटणकर हांणी जें म्हळां तें म्हाकां भोव म्हत्वाचें दिसता. तो म्हणटा, "साहित्यकृतीविषयीचा आपला अगदी छोटासा अभिप्राय, चिकित्सक परीक्षण आणि साहित्याविषयीचे कोणतेही सिद्धान्तन यांना समीक्षा म्हणता येईल. परंतु साहित्यकृती संबंधीच्या व्यक्तिनिष्ठ अशा प्रतिक्रियांना आपण समीक्षा म्हणत नाही. समीक्षा हा अभिरुचीच्या पातळीवरील, सार्वत्रिकतेचा, वस्तुनिष्ठतेचा दावा करणारा व्यवहार आहे. येथे व्यक्तिगत प्रतिक्रियांना महत्त्व नाही..... व्यक्तिगत संस्कारांचा अविष्कार करणारी विधाने ही समीक्षा नव्हे. समीक्षेला काही एक वस्तुगत तत्वांचा, नियमांचा आधार असतो. येथे काही बौद्धिक प्रक्रिया असतात. सारांश, समीक्षा म्हणजे आपली व्यक्तिगत स्वरूपाची आवडनिवड नव्हे. तो त्यापलीकडे जाणारा असा वस्तुनिष्ठ, गंभीर व्यवहार आहे.

हालीसाराक काय लोक आस्वाद समिक्षा म्हण कांय वांय बरयतात. आस्वाद म्हणल्यार सुवाद घेवप. सुवाद-घेवप ही व्यक्तिगत गजाल. ती रासवळ न्हय. व्यक्तिगत आस्वाद घेवपाचे गजालीक रुच म्हणटात. रुच ही व्यक्तिगत गजाल. साहित्यविशींची व्यक्तिनिष्ठ प्रतिक्रिया

ती. अभिरुची न्हय. अभिरुची ही रासवळ गजाल. रुचीविशींची विधानां आमी गंभीरपणान घेयना कारण एकल्याक जें रुचीक लागता तें दुसऱ्याक तशें लागतलेंच म्हण सांगू नज. पूण अभिरुचीचें तसें न्हय. थंय वादाक वावूच उरना. अभिरुची व्यक्तिनिष्ठ नासता ती वस्तुनिष्ठ आसता. समीक्षा म्हणल्यार अभिरुचीचे पातळे वयलो व्यवहार. थंय व्यक्तिगत पातळेवयल्या प्रतिक्रियांक, म्हणपाक म्हत्व ना.

Book Review हाकाय समीक्षण म्हणटात. समिक्षा करताना समिक्षक साहित्यकृतीत बरें आनी वायट कितें आसा ताचो विवेचनात्मक नियाळ करता, भाव पक्ष, कलापक्षाचें निरुपण करता, अभिव्यक्ति आनी अभिव्यंजनाचें विश्लेषण करता. समिक्षकाचें काम हांगा सोपता. फुडल्या वळणार आलोचकाच्या कार्याक प्रारंभ जाता. तो साहित्यकृतिचो सर्वय बाजुंचो विचार करता, मूल्यांकन करता, साहित्यातलें ताचें स्थान स्पष्ट करता. न्यायाधीशावरी विश्लेषण करुन ताची फकत तुस्त वा फकत दोश दाखवपाचे भकीक पडनासतना ताचे दोश तेच वरी ताचे गुण हाची दखल घेवन आपलो अभिप्राय दिता. न्याय करता. मूल्यमापन करता.

डॉ. चंद्रलेखा डि सौझा म्हणटा 'कोंकणी साहित्यकार समीक्षाचो अर्थ व्यक्तिगत टिका टिप्पणी मानता अशें म्हाका दिसता. पूण समीक्षा साहित्याची जाता, साहित्यकाराची न्हय..... समीक्षा, आलोचना, विश्लेषण, मूल्यांकन तें साहित्याचें, साहित्यिक ऐतिहासीक प्रवृत्तीचें, समसामयीक काळाचें. साहित्यांत जें सत सांपडटा तें समसामयीकच आसता, अंतिम सत न्हय. आमच्या भौमानेस्त साहित्यकारांनी साहित्य रचलां पूण एकूय साहित्यकार आपल्या साहित्यिक विश्लेषणाखातीर तयार आसा?''

समिक्षा व्यवहारांत आमी जायत्यो परस्पर संबंधित गजाली करतात. एकाद्र्या विशिष्ट साहित्यकृतीची समिक्षा करतात वो एके विशिष्ट समिक्षा नदरेतल्यान, तिने विकसित केल्ल्या पद्दतीच्या आदारान ते साहित्यकृतिचें परीक्षण करता. तेचवरी खंयचेय साहित्यकृतिचे, चड करुन मध्ययुगीन साहित्यकृतीचे पाठचिकित्सेचे

लेगीत काम आमकां करचें पडटा, कांय वेळार एकाद्रे साहित्यकृतिचें एकूण साहित्यपरंपरेंतलें, साहित्याच्या इतिहासातलें स्थान खंयचे, हें थारायतात, निश्चित करतात. हाचे वांगडाच एके वो कांय साहित्यकृतिच्या आदारान आमी सर्वय साहित्याविशीं कांय सर्वसादारण प्रश्नांची, तत्वाची मांडणी करतात. ह्या साबार गजालींचो, कृतिचो, आस्पाव साहित्य समिक्षेंत जाता. ह्यो सगळ्यो गजाली एकामेकाकडेन संबंदित आसतात. हांकाच आमी अनुक्रमान प्रत्यक्ष समिक्षा, उपयोजित समिक्षा, पाठचिकित्सा, साहित्योतिहासलेखन, सैध्दांतिक समिक्षा वो साहित्यशास्त्र अशें म्हणटात. अशे तरेन पळोवंक गेल्यार 'समिक्षा' ही संज्ञा आमी विंगडविंगड अर्थान वापरत आयल्यात. समिक्षक एकाद्रे साहित्यकृतिची समिक्षा करता म्हल्यार कितें करता? तर तो ते विशिष्ट साहित्यकृतिविशीं आपणाक आयिल्ल्या अणभवाचें शब्दांकन करता. पूण हो अणभव व्यक्तिगत प्रतिक्रिया ह्या स्वरुपाचो न्हय. तेच वरी तो अंतराळांतल्यान आयिल्लोय न्हय. समसामायिक वास्तवात आयिल्लो तो अणभव. हाका लागून ह्या अणभवांत कसल्यो ना कसल्यो संकल्पना अस्तित्वात आसतातच. साहित्याचो 'अणभव घेवप' हे प्रक्रियेतूच ह्यो संकल्पना भरशिल्ल्यो आसतात. ह्या संकल्पनांच्या सांगाताक त्या साहित्यकृतिचें स्वरुप, प्रयोजन, मूल्य आदि साबार गजालीं लागीं संबंदित संकल्पनाय असतात. हे साहित्यकृतिच्या मूल्यमापनाक गरज आशिल्ले निकष लेगीत संकल्पनांच्या स्वरुपातच आसतात तेन्ना विशिष्ट साहित्यकृतिविशींचो 'समिक्षका'चे अणभव अशेतरेच्या जायत्या प्रकारच्या संकल्पनांनी वेटायिल्लो आसता. पूण ह्यो संकल्पना सुट्यो सुट्यो नासतात. त्यो एकामेकालागीं लग्नीक आसतात. खरें म्हल्यार खंयच्याय साहित्यानुभाच्या फाटल्यान विंगडविंगड संकल्पनांनी विणिल्लो संकल्पनाव्यूह आसता अशे म्हणप समा जातलें. ह्या विशिष्ट संकल्पनाव्यूहाचे फास्केतच समिक्षा व्यवहार चलता. एकाच काळांत एकेच संस्कृतींत साहित्याविशींचे एकापरस चड संकल्पनाव्यूह आसू येतात. त्या त्या काळावयल्या सामाजिक-संस्कृतीक परिस्थितीलागीं ते संलग्न उरतात. ह्यां

संकल्प व्यूहांकच साहित्याविशींच्यो भूमिका वो दृष्टिकोन अशें म्हण वळखतात. थोडे भीतर सांगचे म्हणल्यार विंगडविंगड संकल्पनाबगर समिक्षा जावंकच शकना कारण त्यो साहित्याचे अणभव प्रक्रियेचोच एक अविभाज्य भाग जावन आसतात. तेविणे साहित्याचो अणभव घेवप अशक्य गजाल. समिक्षा आनी संशोधन हाचे भितर वेगळेचार आसा. संशोधन ही सोदप्रक्रिया आसता. तातून कार्यकारणभावाक, पुराव्याक वस्तुनिष्ठ दृष्टीकोनाक म्हत्व आसता. समिक्षा बरप हे संशोधन नासता. तातून वाचनप्रक्रियेंत अस्पष्ट उरिल्ल्यो संकल्पना, तत्वां, निकष सुस्पष्ट स्वरूपात मांडून त्या आकारान केल्लें मूल्यमापन अभिप्रेत आसता. समिक्षा बरपांत शास्त्रीय पद्धतींचो वापर करूं येता पूण तेवरवीं शास्त्राचीं उद्दिष्टां साध्य करप शक्य नासता. समिक्षेतल्यान केल्ल्या आकलनाक आनी अर्थ निर्णयनाक फावत्या पुराव्यांच्या आदारान मांडावळ केली जाल्यार ताका संशोधन म्हणप शक्य जाता. समिक्षात्मक लेखनाची सोपाणां म्हण आकलन, आशय विश्लेशण, अर्थनिर्णयन, योगदान, समालोचन, तोलन, मूल्यमापन, आनि स्थान निर्णयन जावन आसात. वयले फाटभूंयचेर विचार केलो जाल्यार कोंकणी समिक्षा बरप खंय आसा तेविशी खेरीत विस्कटावन सांगची गरज ना अशें म्हाका म्हणनशें दिसता.

कोंकणी समिक्षा बरप : आव्हानां:

कोंकणी समिक्षा बरपा मुखार आशिल्ल्या आव्हानांविशीं आतां थोडेभीतर विवेचन करुया. बरी समिक्षा जाय जाल्यार बरें कसदार साहित्यय जाय. समिक्षा ही हें नदरेंतल्यान परजिवी आसा. बरे वाचन जाय. समिक्षक हो एक बरो अभ्यासक जाय. तो बहुसांस्कृतिक संवेदन आशिल्लो जाय. ह्यां गजालींकडे आमी लक्ष दिवचें पडटलें. तेच वांगडा ताची भास समिक्षकाची भास आसपाक जाय. ते तरेची भास आमकां घडवची पडटली. ती समिक्षा बरपांत जाता तितली आपणावची पडटली. बरप लेखकसापेक्ष न करतां ते कृतिसापेक्ष जाता वो ना तें पळोवचें पडटलें. तेविशीं शादूर रावचें पडटलें. समिक्षा लेखन करपी अभ्यासक तयार करचे पडटले. तेच वरी जाता तितले वेंचिक संग्रह काडचे पडटले, संपादनां,

साहित्य इतिहालेखन, आदि गजाली करच्यो पडटल्यो. समिक्षालेखनाक उर्बा दिवपा खातीर आजवेर आमी संस्थात्मक पावंड्याचेर कितें केलां ताचो मागो घेवन थंयसर सुदारणा (फाव त्यो) करच्यो पडचल्यो.

कोंकणी समिक्षा लेखनाच्यो मर्यादा:

कोंकणीत कितले समिक्षक आसात असो प्रश्न केलो जाल्यार कितें जाप येता? आनी कित्याक लागून? ह्या प्रश्नांच्यो जापो आमकां सोदच्यो पडटल्यो. चडानचड कसदार साहित्य निर्माण जातलें, हाचे कडेन लक्ष दिवचें पडटलें. व्हडा प्रमाणान अणकार करुन बरेंबरें साहित्य कोंकणीत हाडचें पडटलें. समिक्षालेखनाक एक मळ जाय. ते खातीर नेमळ्याक उर्बा दिवची पडटली. समिक्षा लेखनाक संस्थात्मक पावंड्याचेर प्रतिष्ठा दिवची पडटली. सगळ्यांत पयलें म्हंल्यार समिक्षकाकडेन आनी समिक्षा लेखनाकडेन हीणसाणी चे भावनेन पळवपाचें सोडून दिवचें पडटलें. आमच्यो ख-यो मर्यादा ह्योच आसात. कोंकणीत कितली समिक्षा पुस्तकां आसात? सोद घेवचो पडटलो. ग्रंथसूचीसारको वावर हातात घेवचो पडटलो. विवेचनात्मक ग्रंथसूचीय तयार करच्यो पडटल्यो. समिक्षा लेखनाच्यो कार्यशाळा घेवच्यो पडटल्यो. जें आमकां कारपाक जाय तें आमी आजवेर केलें ना ह्योच आमच्यो ख-यानी मर्यादा आसात. बऱ्या पिकाची आस्त धरतल्यान शेत कसपापसून, तेयबी प्रामाणिकपणान कसपापसून, मोगान आत्मियतेन कसपापसून, निरपेक्षतायेन कसपापसून प्रारंभ करपाक जाय.

आदारावळ :

(१) हिंदी साहित्य कोश

- संपा. धोरेन्द्र वर्मा

(२) साहित्यशास्त्र ; स्वरूप आणि समस्या

- वसंत पाटणकर

(३) कोंकणी काव्याची पृष्ठभूमि

- डॉ. चन्द्रलेखा डिसौझा

(४) संशोधनाची क्षेत्रे आणि पद्धती

- डॉ जयश्री पाटणकर

(५) आस्वादन

- हरिश्चंद्र नागवेंकार

